
М.Шитюк,
В.Шкварець

НАСЛІДКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА МИКОЛАЇВЩИНІ.

На переламі 20 — 30-х рр. селянству Миколаївщини було завдано подвійного удару — розкуркулення й колективізації. Розкуркулення означало по суті і фізичне знищення або депортацію мільйонів селян разом з їхніми родинами. Офіційно

розкуркуленню підлягали найзаможніші селяни, на ділі ж його жертвами стали найвпливовіші й найнепокірніші, тобто ті, хто не погоджувався з політикою партії. Що ж до колективізації, то її мета полягала в цілковитій ліквідації приватного землеволодіння й концентрації решти селянства в контрольованих більшовиками колективних господарствах.

Дещо пізніше, в 1932 р., сталося те, що можна охарактеризувати, як терор голодом (або, як це кажуть — голодомор). Терор мав місце і на Миколаївщині. Він здійснювався шляхом установлення непосильних норм хлібоздачі і вилучення до останнього всіх продуктів харчування. Дана акція була значно згубніша для життя і мала більший вплив на нього, ніж попередня (1921 - 1923). Крім того, вона супроводжувалася масовими погромами української інтелігенції, духовенства.

У радянській літературі “роком великого перелому” називали 1929. Вперше цей термін було уведено в однойменній статті Й.Сталіна, опублікованій в газеті “Правда” 7 листопада 1929 року, де наголошувалося, що саме в цьому році наступив великий перелом на всіх фронтах соціалістичного будівництва. Саме цього року бере відлік примусова колективізація сільського господарства, яка обернулася для десятків мільйонів селян зубожінням, репресіями та трагедією голодомору.

До революції на Миколаївщині іноземним переселенцям (в основному німцям і болгарам) давали до 60 га землі, з них половина була орною, а переселенцям з інших територій України давали до 30 га. У місцевих мешканців, хто мав знаряддя праці, було землі стільки, скільки могли обробити. Ідея соціалістичного перетворення сільського господарства значної підтримки не мала.

У 1917 — 1920 роках виникли перші колгоспи. Це було результатом об’єднання селянських господарств при “активному” впливі радянської влади. Незважаючи на підтримку держави, селяни неохоче йшли до колгоспів. Навіть В.Ленін пізніше змушений був визнати, що “треба спиратися на одноосібного

селянина, він такий, і в найближчий час іншим не буде, і мріяти про перехід до соціалізму та колективізації не приходится”.¹

За допомогою масової пропаганди вдалося дещо збільшити відсоток колгоспів, проте на фоні всіх господарств їх кількість була незначна. У жовтні 1927 р. на Миколаївщині комун, артіль і товариств СОЗ було 118, із загальною площею землі 37 881 га.²

Колективні господарства об’єднували не більше одного відсотка селянських господарств. Вони практично не давали товарної продукції і існували завдяки матеріальній підтримці з боку держави.

В першу чергу державні дотації надходили комунам-колективним господарствам з повним усупільненням усіх засобів виробництва, громадським характером споживання і побутового обслуговування. Склад сільськогосподарських комун був наймитсько-бідняцьким. У комунах знаходили притулок колишні демобілізовані червоноармійці, які не могли обзавестися власним господарством, вдови, чоловіки-одиначки.

Комуни розглядалися як перші осередки соціалізму на селі, взірцеві маяки для селянства. Не дивлячись на підтримку з боку держави, справи в комунах йшли невтішно. В результаті безгосподарності, розтрат, занепаду трудової дисципліни, крадіжок нерідко ставилось питання про їх закриття. Комуни часто перетворювалися в агітатора проти колективізації.

Тому основна маса селян не поспішала вступати до колгоспів, вважаючи за краще господарювати індивідуально. Незважаючи на всіляку підтримку, особливо після XV з’їзду ВКП(б) (грудень 1927 року), колективізація йшла досить повільно.

Важким тягарем на плечі селян лягла заміна з 1929 р. добровільного кооперування примусовою колективізацією. Селяни не бажали відмовлятися від своєї власності, але змушені були це робити під загрозою знищення господарств. З усіх типів колгоспів вони у більшості надавали перевагу товариств, але спільного обробітку землі (ТСОЗ).

На час проведення суцільної колективізації (1929 р.) в Миколаївському окрузі було 7 комун і 98 артільей, яким належало 7 % колективізованої землі та 520 ТСОЗів, які обробляли решту усупільненої землі. 17 машинно-тракторних товариств обслуговували близько 60,6 % колгоспної землі. Загалом усіх колективних господарств було 642. Вони об'єднували 16488 селянських дворів, що становило 19,3 % від загальної кількості селянських господарств.³

Перші колективи були утворені з одного бідняцтва, яке нерідко майже нічого не тямало у хліборобстві. Так, коли був утворений ТСОЗ “Інгулка”, його члени в 1928 р. зібрали врожай, з якого на кожного працівника припало по 1,3 пуд., хоча реманентом та посівним матеріалом з боку держави вони були забезпечені.

У “рік великого перелому” торгівлю хлібом на ринку було заборонено. Обмолочений хліб просто з колгоспних токів почали вивозити на зсипні пункти та елеватори. Поставки товарної продукції державі оголошувалися для колгоспів першою заповіддю.

Колгоспникам нараховували трудовні, за які вони в кінці року мали отримувати зерно. У Новобузькому районі Миколаївського округу, одному з найбагатших на той час, один трудовень оцінювався від 5,5 до 40 - 50 копійок, залежно від сільрад. Так в народі виникла приповідка: “Маю трудовнів 500, та не маю що класти в рот”. У кінці року виходило, що на трудовні селянин отримував 1 - 2 мішки пшениці. Жили в основному з присадибної ділянки.

Хлібозаготівельна кампанія 1928 р. відбувалася на Миколаївщині у досить складних умовах. Унаслідок несприятливих кліматичних умов урожай виявився низьким. Селяни практично за безцінь здавали майже увесь товарний хліб державі і лише 30% продавали на ринку, практично не отримували коштів на купівлю за реманенту, одягу, взуття та інших промислових

товарів. Хліб держава могла заготовити тільки за допомогою примусових заходів.

На одному із засідань Вознесенського райпарткому слухалось питання “Про хлібозаготівлю”. Тут, зокрема, говорилося: “Червнева хлібозаготівля проходить катастрофічно слабо. Куркуль веде шалену агітацію і спекулює на наших труднощах, залучаючи на свою сторону середняків і відсталу частину бідноти. Наша масова роз’яснювальна робота ведеться дуже слабо, що полегшує куркулю і антирадянським елементам вести свою роботу. В доповнення до даних раніше директив райпартком вважає необхідним провести наступне:

1. Партгрупам і уповноваженим слід засвоїти, що без масової роз’яснювальної роботи серед бідноти і середняків, без активної їх підтримки, без організації масової відсічі куркулям і антирадянської агітації, без викриття біднотою темних проявів спекуляції і приховування хлібних надлишків — ми свої завдання не виконаємо.

2. Відкликати з села всіх райуповноважених. Покласти відповідальність за організацію заготівель на голів сільрад та партосередків.

3. Зовсім мало виявлено куркульських елементів, спекулюючих хлібом. Робітники, які до цього часу не змогли виявити спекулянтів та переховуючих лишки хліба куркулів — не виконали свого завдання, тому разом з заготівниками, які відмовляються виявляти хліб у спекулянтів, рахувати їх за куркульських прихильників, усувати з посади й віддавати до суду. Фракції дати директиву про більше вживання 127, 135 статті КК...

7. Щодо методів заготівель, то підсилити вживання існуючих: натиску на куркульських і заможних елементів по 127, 135 ст. КК, агітаційна робота серед середняків з розвиненням масової роботи серед бідноти, підкреслюючи неприпустимість зловживання адміністративними заходами.

8. Звернути увагу на те, щоб складання для притягнення до суду матеріалів відповідало цілком дійсності й було скероване справді проти заможних селян”.^{4*}

Для того, щоб виконати план закупівлі хліба за твердими цінами, у 1929 році в області почав застосовуватися схвалений Сталіним “уральсько-сибірський” метод хлібозаготівель. Його суть була в тому, що план хлібозаготівель спускався зверху до кожного села, а вже потім за рішенням сільських сходів планові завдання доводилися до кожного селянського двору. Того, хто не виконував плану, штрафували у п’ятикратному розмірі вартості визначеного до завдання хліба. Якщо після цього селянин план виконати не міг, його майно описували і продавали з торгів.

На виконання планів хлібозаготівель була спрямована й податкова політика. Не менш обтяжливим було так зване самооподаткування. Закон “Про самооподаткування населення на задоволення його громадських потреб” був виданий ВУЦВК 2 січня 1928 р. На відміну від попередніх актів про самооподаткування, він мав яскраво виражений класовий характер. Шкала, що визначала грошовий внесок (пай), була побудована за принципом зростаючої прогресії у залежності від прибутковості господарства. Господарство з прибутком у 200 крб. вносило один пай, з прибутком у 600 крб. — 13 паїв, а з прибутком у 1200 крб. — уже 46 паїв. Біднота і частина маломісних середняцьких господарств від самооподаткування звільнялися. Згідно з рішенням хлібозаготівельної комісії політбюро ЦК КП(б)У від 21 лютого 1928 р. місцевим органам влади дозволялось подавати додаткові пільги з самооподаткування середнякам, але обов’язково за рахунок додаткового оподаткування так званого куркульства.⁵

* Тут і далі витяги з документів, самі документи подаються мовою і стилем оригіналу.

Для того, щоб сплатити сільськогосподарські податки і самооподаткування, заможним господарствам доводилось продавати не тільки зерно, а й частину худоби та реманенту. Для таких господарств було зрозуміло, що шляхом посиленого оподаткування влада фактично взяла курс на експропріацію їх господарств. У одній із резолюцій Очаківського райвиконкому відмічалось:

“...2. Відмітити як негативні явища, які спостережено при переведенні кампанії по самооподаткуванню, — це те, що в населених пунктах, а саме в селах Дмитрівці, Іванівці, Подах та Чижиківцях прийшлося скликати двічі збори селян, щоб добитись певних наслідків по самооподаткуванню. Це треба тлумачити, по-перше, тим, що не було проведено відповідної роботи по самооподаткуванню з боку сільрад та президій сіл, КНС.

3. Констатувати, що з боку куркульства було проведено відповідну агітаційну роботу проти самооподаткування”. (Очаківський район, жовтень 1928 року.)⁶

Будь-які спроби протестувати проти примусових методів хлібозаготівлі переслідувалися у кримінальному порядку як антирадянська агітація (стаття 54 Кримінального кодексу УСРР). Такі справи суди розглядали у показовому порядку виїзними сесіями.

Так, у звіті Миколаївського окрвиконкому, надісланому ВУЦВК 2 лютого 1929 року про примусові методи хлібозаготівлі й наступ на заможних селян, говорилося: “За час ударної хлібозаготівельної кампанії (січень - червень 1928 р.) порушено 80 судових справ проти куркулів села та спекулянтів міста. Проти робітників кооперації за різні порушення та інших громадських організацій порушено справи. Притягнуто до суду 97 чоловік. Засуджені до позбавлення волі 39 чоловік, до примусробіт і штрафів — 22 чоловіки, умовно — 1 чоловік, інші виправдані. Крім цього, група хлібних спекулянтів, млинарів була органами ДПУ заслана в адміністративному порядку. Що

торкається натиску по податковій лінії в період хлібозаготівельної кампанії, особливо за несплату сільгосподатку куркульськими колами села, судові органи в цей час розглянули 223 справи, по яких засуджено до позбавлення волі до місяця та примусробіт та штрафів 135 чоловік, від 1 до 3 місяців позбавлено волі 35 чоловік, і більше 3 місяців — 54 чоловіки та виправдано 21 чоловіка”⁷.

Не залишилися поза справами і органи ДПУ. Загони чекістів нищили по селах, заарештовували всіх, хто прилюдно сказав хоч слово проти хлібозаготівель. Їх доля вирішувалась через особливі наради при колегії ОДПУ чи колегії ДПУ УСРР.

Можна навести десятки справ, що нині зберігаються в обласному управлінні служби безпеки. Одна з них — про так звану куркульську групу селян-одноосібників села Лиса Гора, нині Первомайського району, Цуріка Івана Степановича, Ляшка Івана Андрійовича, Швидю Андрія Івановича, Шитюка Олексія Герасимовича, Куницького Тимофія Андрійовича, Куницького Івана Андроновича. Вони були заарештовані за агітацію проти хлібозаготівельної кампанії і колективізації.

Органи ДПУ засудили їх на 10 років вислання. Після прийняття Конституції СРСР 1936 року лисагірських хліборобів випустили на волю. Але вона була недовгою. В листопаді 1937 року їх знову заарештовують. Рішенням трійки НКВС Одеської області від 22 листопада 1937 року Шитюка О.Г., Куницького Т.А., Ляшко І.А. було засуджено до розстрілу. До 10 років заслання - Цуріку І.С., Швидю А.А., Куницького І.А. Але на волю вийти не вдалося і їм, так як всі загинули в місцях позбавлення волі.⁸

Грубе адміністрування щодо селянства в ході хлібозаготівель одразу ж загостило обстановку на селі. Заможного-середняцькі верстви почали скорочувати посівні площі, розкрадати знаряддя виробництва, забивати худобу, що наносило серйозних економічних збитків. На селі почастішали випадки непокорі владі, відкритих селянських хвилювань і заворушень. Так, в звіті

окривиконкому до ВУЦВК “Про опір на селі заходам місцевої влади” говорилося: “Мали місце з боку куркулів терористичні дії. В Снігурівському районі стріляли в уповноваженого райвиборкому, було зроблено 4 постріли, але завдяки темряві обійшлося. Мали місце випадки розклеювання листівок із закликаннями до повалення радянської влади: “Геть радянську владу, геть експлуататорів!”⁹

Досвід хлібозаготівель 1928 — 1929 рр. остаточно переконав Й.Сталіна, що кожна наступна кампанія буде перетворюватись у відкриту конфронтацію з селянством, у першу чергу із заможнo-середньачькими господарствами, які виробляли основну масу товарного зерна. Оскільки примушувати селян здавати хліб за абсолютно не вигідними для них цінами ставало дедалі важче, Сталін вирішив силою залучити селян — одноосібників у повністю контрольовані державою колективні господарства, а потім за безцінь викачувати з цих господарств хліб у обсязі, потрібному для здійснення амбіційних планів форсованої індустріалізації. Замість тримання курсу на тривале, але добровільне кооперування селянства, він поставив за мету негайну примусову колективізацію сільського господарства шляхом адміністративного насаджування колгоспів. Теоретичне обґрунтування “великого перелому” на селі було зроблене Й.Сталіним у промові на конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 року “До питань аграрної політики в СРСР”. У ній наголошувалось: “соціалістичне місто може вести за собою дрібноселянське село не інакше, як насаджуючи на селі колгоспи і радгоспи і перетворюючи село на новий соціалістичний лад”.

Насаджування колгоспів за допомогою позаекономічного примусу щодо основної маси селянства відповідно спровокувало б супротивний опір. Передбачаючи це, Сталін вирішив спершу нанести удар по найбільш міцних і самостійних елементах селянства: “від політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства ми перейшли до політики ліквідації куркульства як класу”.¹⁰

Різка зміна політичного курсу компартії на селі навіть формально не була освячена рішенням партійного з'їзду чи конференції. Цей курс Й.Сталін провів через декілька постанов ВКП(б), серед яких найважливішою була постанова від 5 січня 1930 року “Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву”. Згідно з постановою, суцільну колективізацію в Україні планувалось завершити восени 1931 року — навесні 1932 року.

24 лютого 1930 року С.В.Косіор підписав інструктивний лист ЦК КП(б)У до місцевих парторганізацій з гаслом “Степ треба цілком колективізувати за час весняної кампанії, а всю Україну — до осені 1930 року”. Районні власті подекуди виявляли готовність до ще більшого скорочення терміну. Головними виконавцями мали бути рядові комуністи. У Миколаївському окрузі на 1 січня 1930 року нараховувалось 4 447 членів КПУ і 1 540 кандидатів.¹¹

20 січня 1930 р. розпочато “ударну роботу” з розкуркулювання в Новоодеському районі. В першу чергу заарештували селян, що стояли на обліку, як повстанці проти радянської влади (проти продрозкладки). В 1929 р. 115 селян з матеріалами на кожного були відправлені в органи ДПУ. В ході “акції” в деяких розкуркулюваних відбирали всі речі, навіть продукти. Частину речей відразу собі привласнювали працівники комісій з розкуркулення. У Новопетрівці уповноважений Беляєв зібрав актив і влаштував справжній погром у церкві.¹²

Без найменшого опору (“зразково”) пройшло розкуркулення у Володимирівському районі (нині частина Казанківського).

Досить значними темпами розкуркулення йшло у Вознесенському районі, де на 1 лютого було ліквідовано 667 господарств, із них 476 виселено. Розкуркулювали в більшості не селян, що мали великі господарства, а всіх, неугодних місцевим чиновникам. Наприклад, в Очаківській сільській раді було розкуркулено 13 господарств, у них конфісковано 1 свиню

і 2 кози, 48 пудів зернових культур і 10 пудів картоплі. В інших сільських радах становище було не ліпше.¹³

17 лютого 1930 р. зранку почалися “акції” з розкуркулювання в Новобузькому районі. До висилки намічено 501 чоловіка. Для попередження будь-яких невдоволь сюди своєчасно були перекинуті озброєні загони. Дехто з намічених все ж втекли зі своїх сіл, їх замінили іншими, що значилися в списках куркулів (із середняків).¹⁴

Агітація за колгоспи була примітивна, бо й самі агітатори не уявляли, що воно буде робитися далі. Краще не могли придумати, як “жити одноосібно — значить жити бідно”, чи — “в гурті будете жити, а гуртом і батька добре бити”. А селяни відповідали: “Гуртове — то чортове”. Це було й не дивно, бо якщо майно було не власне, а колективне, то який смисл про нього дбати? Недаремно невдовзі збільшився падіж худоби, внаслідок недбалого зберігання попсувалися фуражні запаси (Олександрівськ, Баштанка).

“Суцільну колективізацію мешканці Лисої Гори прийняли вороже. Партійні уповноважені згуртували навколо себе так званих “активістів” (нероб і ледарів), які із задоволенням виконували і в громадянську війну, і в мирний час гасло, кинуте Леніним “Грабуй награвоване!”, змушували людей вступати до колгоспу: “Ти хоч плач, хоч ридай, а заяву в ТСОЗ подай”.¹⁵

Селяни не бажали відмовлятися від своєї власності та передавати її в колгоспи. Лише грубе адміністрування, погрози, облудні обіцянки щасливого й заможного життя змушували їх вступати в колгоспи. Серед селян почалися заворушення.

Ці події набули таких загрозливих масштабів, що ігнорувати їх було неможливо. Тому на початку 1930 року Сталін виступив у “Правді” зі статтею “Запоморочення від успіхів”, у якій засуджував “перегини”. Але головна відповідальність за “викривлення партлінії” покладалася на місцеве керівництво. Тому й не дивно, що невдовзі послідували чистки парторганізацій. Далі, для будівництва колгоспів почали

використовувати інші методи: на людей, що не вступали до колгоспів, почали накладати великі штрафи й податки. А коли вони вступали до колгоспу, все це анулювалося.

Кількість колгоспів зростала. У багатьох районах Миколаївщини, в тому числі в тих, де партійні керівники ще недавно рапортували про намір протягом року досягти суцільної колективізації, мали місце антиколгоспні й антирадянські виступи. Навіть у офіційних джерелах писалось, що хлібозаготівельна кампанія перейшла в “справжню війну з селянством”. Але помста селян падала не на ініціаторів, а на дрібних виконавців з місцевого активу.

Так, у с. Піски Баштанського району загін селян на чолі із Задиракою здійснив напад і тяжко поранив голову артїлі “Червоний Жовтень” К.Ляценка. Готувалися повстання озброєних селянських груп в Очаківському і Новобузькому районах, проте їх було виявлено і знешкоджено.¹⁶

Деякі активісти, навіть якщо раніше вони не відзначилися доброчинністю, намагалися бути справедливими до селян. Іноді порядний активіст, особливо якщо він втратив свої колишні ілюзії щодо намірів партії, міг дещо зробити, щоб допомогти селу. Багатьох активістів становище спонукало до відкритої непокори. “Одного молодого активіста Олеся Монівая, який працював на заводі А.Марті, направили до с. Мураф Миколаївського округу. Через деякий час він зателефонував своєму керівництву, доповів, що зміг виконати держплан заготівлі м’яса, однак лише ціною людських трупів. Після цього він утік із села”.¹⁷

Продрозкладка вела до широкого розростання кризових явищ. Найістотнішим проявом кризи була незацікавленість у розвитку господарства. Наприклад, з Очаківського району наркомзем УСРР отримав таку інформацію: “Десятки гектарів скошеного хліба лежать у валках і псуються під дощем. Скиртувати не почали. У колгоспі “Червона калина” нема жодного валка, щоб колеса трактора не переїхали. З тракторної

бригади заявляють: “Хай гине, все одно й це заберуть”. “У багатьох селах Березнегуватського району мали місце факти штучного форсування темпів колективізації, перекручення лінії партії”. “У середовищі колгоспників проявляється психологія у безвідповідальному ставленні до громадського майна та худоби, байдужості до всього, що перебувало за межами власного господарства”. Недивлячись на те, що в регіоні був непоганий урожай, однією з причин цих явищ у сільському господарстві були насильства над селянами, репресії, грубі адміністративні методи керівництва колгоспами (Новобузький, Миколаївський, Володимирівський, Очаківський райони).¹⁸

У сільському господарстві, щоб отримати більший прибуток з колгоспів, замість зарплати, увели трудовні. З року в рік колгоспникам нараховували трудовні за роботу в громадському господарстві, але вони змушені були виконувати спочатку “першу заповідь” — поставити хліб державі. Хлібозаготівельний план був необмежений. і восени для розподілу по трудовнях нічого не залишалося. Тоді колгоспники вдавалися до “саботажу” хлібозаготівель: намагалися приховувати від обліку розміри врожаю, залишали зерно в соломі, щоб потай перемолотити вдруге.

У 1931 році тривала ліквідація заможних господарств і конфіскація майна тих селян, які не бажали колективізуватися. А.Волошина, яка тоді жила в с. Білоусівка Вознесенського району, згадує: “У нашому селі було близько 200 дворів. Усі мали по парі коней, корову, кілька кіз чи овець. Прийшов зверху план: розкуркулити 5 господарств. А кого ж розкуркулити, коли землі у всіх однаково? Тоді почали вибирати крайніх. У нас була пара коней робочих, і була ще кляча, на якій дід їздив до саду. До цього придерлися і розкуркулили”¹⁹.

Приблизно так розкуркулення проходило і в інших селах. У межах сучасної Миколаївщини примусова суцільна колективізація з її ганебною політикою ліквідації “куркульства” як класу в основному завершилася в 1931 році.

Навесні і влітку 1931 р. на Миколаївщині було розкуркулено близько 8 тис. чоловік, майже половину з них виселили на Північ. Багато з них, особливо літніх, дітей, жінок, загинуло по дорозі.

Слід ще сказати, що у 1931 р. багато селян-одноосібників та працюючих у колгоспах відмовилися сіяти і повиїжджали в міста. Наприклад, “Кривовид Петро — “куркуль”, у 1930 році використано до нього закон ВУЦВК за невиконання хлібозаготівлі. Сільськогосподарський податок заплатив, від позики й купівлі тракторних акцій відмовився. У 1931 році податок заплатив — 10 крб. 35 коп., від держпозики — 125 крб., держстраху — 8 крб. 25 коп., землекористування — 25 крб. заплатити відмовився, живе в м. Миколаєві”.

“Люшпенко Микола — за соцстановищем середняк. У 1930 році за невиконання хлібозаготівлі до нього використаний закон ВУЦВК, конфісковане і продане таке: дім, кінь, 6 стільців. Гроші за продану власність пішли в рахунок погашення штрафу. В 1931 році сільськогосподарський податок не заплатив, сіяти відмовився. В даний момент від землі відмовився і живе в Миколаєві”.²⁰

На кінець першої п'ятирічки суцільна колективізація на Миколаївщині в основному була завершена. Колективні господарства, хоча офіційно й вважалися кооперативними об'єднаннями, насправді такими не були. Селяни-колгоспники, позбавлені права власності на засоби виробництва та усунуті від участі в розподілі наслідків своєї праці, фактично перетворились у найманих робітників. Бюрократичні методи керівництва сільським господарством з боку партійно-державних структур вимагали непомірно роздутої кількості управлінців безпосередньо в самих колгоспах. Голова і члени правління, бригадири, рахівники, обліковці, охоронники, об'їждчики тощо отримували платню набагато більшу, ніж колгоспники, зайняті на польових роботах.

Однією з найбільш трагічних сторінок українського народу є голодомор 1932 — 1933 років. Протягом десятиріч підручники історії, засоби масової інформації не друкували бодай жодного рядка про голодний 1933 рік — один з найстрашніших злочинів сталінщини проти власного народу. Злочину, перед яким здригається світ, і злочин який намагались приховати в країні, яка його породила. Про страшне лихо не дозволялося відкрито говорити, навіть згадувати в офіційних документах. Проте в пам'яті очевидців, свідків тих жахливих років, яких щодня стає менше і менше, пам'ять про голод, про померлих рідних і близьких завжди існувала. Лише в період демократизації і гласності ця “біла пляма” з нашої історичної науки була виведена із забуття.

У кінці 1987 р. тогочасне партійне керівництво України офіційно визнало, що в 1932 — 1933 рр. були серйозні продовольчі труднощі, а в ряді місцевостей — голод. Починають з'являться перші дослідження, присвячені даній тематиці.

У січні 1990 р. ЦК компартії України прийняв постанову “Про голод 1932 — 1933 рр. на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних документів”. Уперше партійне керівництво республіки дало політичну оцінку трагедії 1932 — 1933 років, розкрило її справжні причини, вказало на безпосередніх винуватців.

У постанові ЦК КПУ вказувалось: “Визнати, що голод 1932 — 1933 років став справжньою трагедією народу, наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства.

Засудити безпринципову політику тодішнього керівництва республіки (Косіор, Чубар) у проведенні хлібозаготівель. Рішуче відмежуватись від насильницьких, репресивних методів вирішення проблем суспільного розвитку”.²¹

1933 р. був не тільки роком катастрофи, штучного голоду, не тільки роком масового вимирання українського селянства, а також роком загибелі так званого “радянського національно-

культурного будівництва” на базі “компромісної національної політики комуністичної партії”.

Це був рік розгрому навіть самої комуністичної партії України за ніби-то “національний ухил” у зв’язку з так званою “українізацією” 20-х рр.; це був рік масового фізичного і морального терору української інтелігенції взагалі, і нової “радянської та комуністичної”, але національно свідомої української інтелігенції, зокрема; це був рік розстрілів і самогубств українських письменників і діячів української культури; це був рік приниження й засудження українзації на початку нещадної русифікації, початку усунення з України самої української мови, так би мовити, розукраїнення України як нації”.

Голод 1932 — 1933 рр. був наслідком непосильної для селян хлібозаготівлі, надмірного хлібного експорту, небажання колгоспників працювати в громадському господарстві, конфіскації властями продовольчих запасів за цей саботаж, результатом тодішнього політичного курсу. Безпосередньою причиною голоду стала примусова, з широким застосуванням репресій колективізація, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної кампанії, грубі адміністративні методи керівництва колгоспами.

Найстрашніший голодомор 1932 — 1933 років носив штучний характер. Голод не зазіхав на людське життя вибірково, косив усіх підряд. А в містах — карткова система, помирили лише прийшли селяни, їх діти, інші рідні і близькі.

Він не обминав тих, хто піддавався усупільненню, і не мстився лише тим, хто боявся колгоспу, як вогню. Класового підходу голод не знав. Він був один на всіх. Зловісно поширився над усім селянством, косив усіх наповал — і колективіста, і одноосібника, і сільського активіста, який вигрібав до крихти життєві припаси у свого односельця. Голод однаково нищив і тих, хто жив під сірою стріхою, і тих, хто спромігся звести у себе над головою дах з білого цинкового заліза.

Голодомор став ніби страшною межею. Життя розпалося на те, що було до того, і те, що було після нього.

А хліб же був. Посеред сіл, охоплених голодом, стояли церкви з позбавленими хрестами, повні зерна. Хліб гнив у тисячотонних буртах на залізничних станціях, його переганяли на спирт, відправляли за кордон. А люди пухли з голоду. Багато сіл спорожніло, а ще більш вимерло наполовину. А над країною в репродуктори лунало глумливе проречення самого генсека — “Жити стало краще, товариші, жити стало веселіше”.

Людські серця здригаються від правди про голод. Без певної правди про минуле, якою б страшною вона не була, не мисляться процес оновлення та очищення, що відбувається в Україні.

На першій конференції КП(б)У вказувалось на те, що в ході хлібозаготівель 1931 року на керівні кадри районів і сіл здійснювався величезний адміністративний тиск, аж до зняття з постів, виключення з партії, віддачі під суд за невиконання плану. А самі плани були непосильні. Нерідко з колгоспів, які перевиконували свої зобов'язання, вивозився насіннєвий фонд для виконання зустрічних планів. Основна вада заготівель в резолюції партконференції характеризувалася чітко: “План хлібозаготівель розверстано на райони і колгоспи, вводили його не організованими порядками, а за “принципом” зрівнялівки, проводили механічно, незважаючи на стан кожного окремого району, кожного окремого колгоспу”.²²

Делегати конференції з тривогою говорили в присутності Кагановича і Молотова про катастрофічне становище в сільському господарстві. Однак Сталін продрозкладку не скасував. Єдиною поступкою був дозвіл торгувати за цінами попиту і пропозиції після того, як селяни виконають план хлібозаготівель. На спроби селян здійснювати саботаж стосовно хлібозаготівель один з керівників республіки С. Косіор заявляв: “Селянин приймає нову тактику. Він відмовляється збирати врожай. Він хоче згноїти зерно, щоб задушити радянський уряд

кістлявою рукою голоду. Але ворог прорахувався. Ми покажемо йому, що таке голод. Ваше завдання покінчити з куркульським саботажем урожаю. Ви мусите зібрати його до останньої зернини і відразу відправити на заготівельний пункт. Селяни не працюють, вони розраховують на попередньо зібране зерно, яке вони заховали в ямах. Ми повинні примусити їх відкрити свої ями”.²³

Слабка матеріальна зацікавленість колгоспників у результатах своєї участі в колгоспному виробництві, серйозні недоліки в організації праці і розподілі прибутків призвели до того, що рівень трудової дисципліни в колгоспах у 1932 році впав до найнижчого рівня.

У 1932 році більшість колгоспів, що існували на території області, перейшли до організації оплати за трудовими. Проте в самому порядку їх нарахування існувало багато недоліків. Один з найсерйозніших — дискримінація праці польових працівників, викликана насамперед бюрократизацією управлінської сфери через відсутність справді демократичних норм у Примірному Статуті сільськогосподарської артілі. За першу половину 1932 року в колгоспі ім. Ворошилова (с. Кримка Первомайського району) на польових працівників припало тільки 800 трудових з 2700, а в колгоспі ім. ХІІІ партз’їзду (с. Вітольдів Брід того ж району) — 4 тисячі з 13300. Більшість трудових “заробив” управлінський та обслуговуючий персонал.²⁴

Збір врожаю влітку і восени 1932 року відбувався повільно, з великими втратами зерна. Скиртування скошених зернових культур велося недбало. Під час молотби в полові залишалося більше 20 відсотків зерна. У середовищі колгоспників проявлялася психологія безвідповідального ставлення до громадського майна і худоби, байдужості до всього, що перебувало за межами власного господарства. Недивлячись на те, що в регіоні був непоганий урожай зернових, мали місце випадки, коли колгоспники допускали втрату вирощеної продукції.²⁵

Однією з причин кризових явищ у сільському господарстві, як вже говорилося, були насильства над селянством, репресії, грубі адміністративні методи керівництва колгоспами в Новобузькому, Миколаївському, Володимирівському, Очаківському та інших районах.

Керівництво більшості колгоспів, розуміючи, що в умовах неврожаю розраховувати на допомогу з боку держави не доводиться, в першу чергу турбувалося про утворення в своїх господарствах натуральних і насінневих фондів, про авансування колгоспників, тим більше, що в липні 1932 року вперше за час суцільної колективізації було дозволено видати членам колгоспів, як аванс, по натуральній оплаті трудовнів 10 — 15 % фактично обмолоченого хліба. В результаті щомісячні плани вивозу хліба державі на заготівельні пункти не виконувалися.

На 1 вересня було заготовлено 7144 тонни, що складало 81,7 %. Бюро Миколаївського міського партії прийняло рішення: “Якщо протягом 5 днів не буде виконано плани хлібозаготівель, притягнути до суворої відповідальності керівників і секретарів парторганізацій колгоспів.

Органам міліції, ДПУ, прокуратурі потрібно надати допомогу по вжиттю адміністративних заходів до злісних нездатчиків хліба”.²⁶

Бюро Миколаївського міського КП(б)У, міськрада змушені були на спільному засіданні 7 жовтня 1932 року визнати, що стан сівби в районі незадовільний. Основна маса сільрад, радгоспи та колгоспи не виконали директиви партії та уряду в справі проведення осінньої сівби і тому на 7 жовтня в цілому по колгоспах виконано план на 36,5, по радгоспах на — 18,8, по одноосібниках — на 9,6 %.²⁷

У низових партійних і радянських працівників ще на етапі доведення плану до кожної сільради виникли сумніви щодо реальності їх виконання. Ряд голів колгоспів Березнегуватського, Привільнянського районів прямо заявляли про нереальність доведених планів, про те, що якщо забрати до зернини з

колгоспів, в тому числі і фуражне зерно, і насіннєвий фонд, плани не будуть виконані.

Така реакція місцевих керівників не була випадковою. Адже вони знали реальний стан економічної спроможності своїх колгоспів. Відчули і те, що при продрозкладці з повним нехтуванням інтересів сільських трудівників підірвали віру в колгоспи.

Негативного роду інформація доходила до Сталіна і його оточення, які розуміли, що хлібозаготівельна кампанія може завершитися невдачею. Почалися пошуки винуватців. Ним стало “куркульство”, давно вже експропрійоване в ході суцільної колективізації, та його “агентура” в сільськогосподарських артілях.

Для злому опору “класового ворога” стали застосовувати надзвичайні методи хлібозаготівель. На відміну від адміністративних заходів 1928 - 1929 рр. репресії були спрямовані не тільки проти всіх колгоспників та одноосібників, співчуваючих з числа робітників, службовців, і особливо інтелігенції. У боротьбу за виконання планів хлібозаготівель був залучений увесь державний апарат примусу, включаючи місцеві партійні органи влади, міліцію, ДПУ.

Так, зокрема, в доповіді Миколаївського міськкому КП(б)У від 30.02.1932 року “Про перебіг хлібозаготівель” говорилося: “За те, що партосередок с. Матвіївки не зумів по-більшовицьки мобілізувати колгоспний бідняцько-середняцький актив на справжню боротьбу за цілковите виконання плану хлібозаготівель, по-опортуністичному поставився до хлібозаготівель, наслідком якого на 10.01.32 року план виконано на 81,1 % з пшениці, секретаря партосередку Кліментєва з партії виключити, партосередок розпустити, а справу про перебування членів цього осередку передати до МКК .”²⁸

Була прийнята спільна постанова міськпарткому і міськради “Про колгоспи і одноосібників, які не виконують завдань по зернозаготівлі державі”, в якій говорилося:

1. Зобов'язати голів сільських рад оштрафувати артіль “День врожаю” В.-Кутської с/ради, “Майбутність” Галичинівської с/ради, “Новий шлях” Тернівської с/ради за невиконання завдань по хлібоздачі грошима в розмірі ринкової вартості недовиконаної частини зобов'язань цих колгоспів, попередивши останніх, що якщо ними не буде в найближчі дні повністю виконане завдання по хлібозаготівлі, до них будуть прийняті всі заходи, передбачені законом.

2. Запропонувати головам с/рад Варварівської, В.-Кутської, Костянтинівської, Пересадівської, Широкобалківської негайно оштрафувати одноосібні господарства, що не виконали завдання по хлібозаготівлі, до 3-хкратного розміру ринкової вартості недовиконаної частини зобов'язань, попередивши їх, що у випадку повторення невиконання в строки зобов'язань по поставці зерна вони будуть притягнуті до судової відповідальності.

Щодо куркульських господарств, які не виконали завдань, притягнути до відповідальності по частині 2 статті 58 Кримінального кодексу УСРР”.²⁹

До бригад з викачування зерна, або, як їх називали в народі, “буксирів”, увійшли тисячі активістів сільрад і колгоспів. Контролювати їх дії з Миколаєва партійні і радянські органи надсилали уповноважених.

Ці бригади складалися з таких осіб: одного члена виконкому сільради або просто будь-якого члена сільради, двох — трьох комсомольців, одного комуніста та одного вчителя школи. Часто туди входили голова або ж один із членів правління колгоспу, а під час літніх канікул і кілька учнів.

Крім того, кожна бригада мала так званого “спеціаліста” пошуку зерна. Він був озброєний довгим металевим щупом, яким перевіряв наявність прихованого зерна.

Лише майже через 60 років у пресі з'явилися свідчення громадян про діяльність буксирних бригад.

Жителька села Криве Озеро В.А.Підвальна згадувала: “Були створені бригади по так званому розкуркуленню. Забирали хліб,

одяг, все, що попадало під руки, залишались голі стіни. Пам'ятаю добре, як було наказано відвезти хліб державі. Батько відразу це зробив, останні не повірили, що більше нема хліба, і шукали в землі. Вирили в хаті яму в ріст людини, але там хліба не було. Та яма зяяла в хаті не загорнута кілька років. Шукали в хаті, на горищі, вистукували підлогу в хаті.³⁰

Житель села Каширівка Казанківського району О.І.Шелест згадує про ті часи так: “Колгосп у нас був невеликий, до 30 дворів. Добре пам'ятаю, що в 1932 році урожай у нас був непоганий, план хлібоздачі колгосп виконав без затримки. Потім довели нам другий план, який теж виконали, хоч у коморі колгоспу залишилося зовсім мало зерна, якого вже не вистачало на весняну сівбу. Та не судилося і тому зерну довго лежати в коморі. Приїхала валка підвід, все зерно вимели з комори і відвезли на державні склади. Після цього взялися чистити двори колгоспників. Було організовано бригади, які, як правило, трусили хліб в іншому колгоспі. А в наш колгосп приїхала бригада з іншого села, Новогригорівки — другої, вона була озброєна штирями, крючками та іншим знаряддям. Не пропускаючи жодного двору, проводили трус, колупались у соломах, купках сміття. У хатах — перевіряли казани, миски, відра, і де хоч півкіла було сховано зерна, все витрушували і забирали. Таким шляхом очистили наше село повністю”.³¹

Уповноважені та інші особи з числа партійного та комсомольського активу, відряджені для проведення заготівель, не мали права залишати село ні на день без дозволу на те відповідного партійного чи радянського органу. Раз на тиждень, а з початку 1933 року — раз на 3 дні, кожний уповноважений повинен був надсилати в райком партії звіт про свою роботу з точним зазначенням кількості заготовленого хліба. Голови сільрад надавали оперативну інформацію про хід хлібозаготівель райвиконкомом щодня. Участь у хлібозаготівельній кампанії розглядалась як найвідповідальніше партійне доручення, і той,

хто не зміг його виконати, міг назавжди поставити хрест на своїй подальшій кар'єрі.

Недостатня активність у “викачуванні хліба” в колгоспах, колгоспників і одноосібників, будь-які спроби захистити селян від жахливих наслідків проведення політики продрозкладки суворо переслідувались.

Газета “Вісті ВУЦВК” повідомляла про репресивні заходи щодо комуністів за невиконання хлібозаготівель у статті “Викрити, розтрощити, вигнати геть з лав партії підсобників класового ворога”: “Колгоспи Снігурівського району, що закінчили молотити, здебільшого припинили продавати хліб державі. Голова артіль “Дванадцятиріччя жовтня”, член партії Яловенко заявив, що він зниження плану не потребує, бо однаково хліба не здаватиме державі”. У Карпівській сільраді комуністи з артіль “Третій вирішальний” категорично відмовились виконувати план. В організаціях Снігурівського району маємо таких комуністів, як Григорій Скок (бригадир), що служив у Григор’єва, його брат (член управи артіль), що служив у Петлюри. “Я краще кину партквитка, а хліба не возитиму”, — заявляє комуніст Бабенко, голова артіль “Хлібороб”. Комуніст Віскорка одверто закликав не здавати хліба. Голова артіль “Світле життя” Манько заборонив далі перемолочувати соломку, бо “все рівно примусять цей хліб відвантажувати на елеватор”.³²

У комплексі заходів, спрямованих на повне вилучення зерна в колгоспі, були перерахування до фонду хлібозаготівель усіх утворених натуральних і насінневих фондів (включаючи і фонд громадського харчування), сплата великих штрафів зерном у випадку невиконання плану м’ясопоставок тощо.

По колгоспних коморах нищили десятки комісій і уповноважених. “Червона мітла”, як тоді називали цих грабіжників, вимела зерно так, що в колгоспах не залишилося ні продовольства, ні фуражу, ні насіння.

До голодуючої України, до Харкова з особистим і категоричним наказом Сталіна взяти український хліб будь-

якою ціною, ціною жорстоких репресій, було надіслано комісію В.Молотова.

Сьогодні ми знаємо чимало фактів, які говорять лише про одне — про злочинний характер діяльності комісії Молотова, про небачену жорстокість, з якою вона викачувала хліб з голодуючих селян. Допомогала їй у всьому місцева влада.

Саме в розпалі молотовської вакханалії на селі в Харкові 6 грудня 1932 року була прийнята постанова “Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлю”, за підписами В.Чубаря і С.Косіора. За цією постановою було занесено на чорну дошку село Піски Баштанського району.³³

У таких селах заборонялося проведення кооперативної і державної торгівлі, із сільських споживчих товариств вивозили всі промислові і продовольчі товари, а щоб одноосібники чи колгоспники не могли купити щось із харчів у сусідніх селах чи місті, виїзд за межі даного села заборонявся, припинялася видача кредитів, позбавлялися права виплати кредитів за простроченими закладними та іншими фінансовими зобов’язаннями. Цей документ був спрямований на повне, поголовне знищення цілих сіл разом з населенням — від грудних дітей до стариків.

У кінці 1932 р. репресивний захід набув значного поширення своїми рішеннями право занесення сіл на “чорну дошку” почали здійснювати райвиконкоми.

З особливою люттю хлібозаготівля здійснювалась щодо селян-одноосібників. Мова йшла не просто про те, щоб примусити одноосібні господарства виконати плани, але й облишити індивідуальну працю і вступити до колгоспу. Контракційні зобов’язання одноосібниками були виставлені абсолютно ненормальні.

При середній врожайності зернових культур у 1932 році 8,5 — 10 центнерів з гектара одноосібник мусив продати державі за цінами у 20 — 30 разів нижчими за ринкові, знов-таки у розрахунку з гектару 5 — 6 центнерів, тобто дві третини

врожаю. З тієї, меншої частини, що залишалася у господарстві, одноосібник повинен був прохарчуватися з сім'єю, залишити зерно, насіння на фураж та щось продати, сплатити грошові податки, не кажучи вже про купівлю продтоварів. Не дивно, що в середині листопада 1932 року план хлібозаготівлі в одноосібному секторі був виконаний на 29,3 %.

Саме одноосібники на собі відчували всю безжалісність сталінської репресивної машини. У сільради, де процент виконання одноосібними господарствами хлібозаготівлі був низький, окрім уповноважених райкомів, направлялися спецгрупи ДПУ, щоб виявити “злісних нездатчиків”, заарештувати їх у найстисліші строки, оформити відповідні звинувачувальні висновки. У зв'язку з тим, що суди не встигали розглядати справи, пов'язані з хлібозаготівлею, у листопаді 1932 року почали діяти виїзні сесії райсудів. “ЧК, — констатувала постановою Миколаївського міськпарткому, — судово-слідчі органи мляво реагують на факти несплати, нищення врожаю, затягують розгляд справ. Суду запропоновано розглядати справи протягом 24 годин”.³⁴

Смертність від голоду почалася вже в перші місяці діяльності молотовської комісії. З березня 1933 р. вона стала масовою майже всюди. Органи ДПУ реєстрували численні випадки людоїдства і трупоїдства. Прагнучи врятувати від голодної смерті хоч дітей, селяни везли їх до міста і залишали в установах, лікарнях, на вулицях. Та беззахисні діти нерідко ставали здобиччю канібалів. Найвищої точки голодомору досяг у літні місяці 1933 року, навіть коли вже з'явилися перші овочі, фрукти, ягоди. Виснажені організми голодуючих не могли чинити опору різноманітним інфекційним хворобам.

У ці трагічні місяці Сталін спромігся визнати тільки “харчові труднощі в ряді колгоспів”. У промові на організованому партапаратом Всесоюзному з'їзді колгоспників — ударників 19 лютого 1933 року він цинічно заявив людям, які приїхали в Кремль з голодуючих областей: “У всякому разі порівняно з

тими труднощами, що їх пережили робітники 10 — 15 років тому, ваші нинішні труднощі, товариші колгоспники, здаються дитячою іграшкою”.³⁵

Вилучивши з села не лише товарне зерно, але й фактично майже все продовольство, перекривши селянам можливість виїжджати за межі своїх районів, щоб там купити щось їстивне, органи влади в центрі і на місцях призвели населення до вимирання. В кінці 1932 — на початку 1933 р. в селах Миколаївщини почався голодомор.

Щоденно у кожному селі ховали в братських могилах померлих від голоду селян. Один з очевидців згадує: “У село Широка Балка я приїхав увечері. Зі сходом сонця мене розбудили незвичні для міського вуха звуки: “жалібно дзвонили церковні дзвони, як за покійником. Дев’ять покійників за день у цьому невеличкому селі, а завтра те ж, що і сьогодні”.”³⁶

Пухлі люди лежали в дворах, хатах, на вулицях. Власті ніяких заходів не вживали. Померлих вивозили підводою. У викопані ями скидали по 10 — 20 чоловік, поки не буде повна яма. Померлих ховали без труни, замотували в рядно.

Жінка ховала чоловіка і поклала поруч з мерцем ще живу дитину років шести. “Мати сказала, що вона все одно помре”.”³⁷

Майже в кожному колгоспі з’явилися штатні посади — збирачі трупів.

Цим колгоспникам давався денний наряд: збирати по хатах і по вулицях мерців, відвозити на кладовище і там закопувати у братських могилах. За цю сумну працю їм давали 300 — 500 грамів хліба.³⁸

Люди тихо вмирали, а живим було байдуже, бо вони божеволіли і дичавіли від голоду. Не в силі викопати яму, тіла померлих просто присипали землею, а на ранок могили часто були розриті зголоднілими собаками, яких ще не з’їли люди.³⁹

Неділями в хатах лежали трупи, що розклались, нестерпний запах стояв за межами сіл”.”⁴⁰

А в цей час баштанська газета “Під прапором Леніна” писала: “Повернуто в с.Леніне незаконно одержаного хліба 23,6 ц, добровільно здано краденого хліба 6,7 ц, в с.Новоєгорівка — 52 ц, добровільно повернуто 72 ц.”⁴¹

Почало поспівати жито. Живі почали відходити від голоду і це був жах. Поверталася свідомість, а з нею — вся гірка дійсність. По селі чулися відчайдушні крики, на цвинтарі голосили жінки, а чоловіки прикривали майже відкриті трупи, ставили дерев’яні хрести. Життя поверталось повільно і тяжко.

Ще довго стояли хати-пустки, де вмерли цілі сім’ї, а потім розвалилися.

Останнім засобом, щоб хоч трохи поправити своє становище, до якого змушені були вдатися селяни, був продаж чи обмін будь-чого із свого особистого майна. Жінки видобували зі скринь святковий одяг, хустку, скатертину — все, що можна було обміняти на шматок хліба. Це було останнє джерело порятунку.

Страх голодної смерті, жорстокі репресії у одних людей паралізували силу волі, продовжували безнадійний фаталізм, інші ж всупереч усьому боролися за виживання. Після кількарічної діяльності ДПУ по вилученню і знешкодженню “ворожо-класового елементу” опір селянства хлібозаготівлям вже не міг набрати таких активних форм, як 1929 — 1930 рр.

Однак подекуди колгоспники та одноосібники вдавалися до масових виступів проти викачування хліба, що викликало серйозну стурбованість влади. Так, в розпал голоду в кінці квітня 1933 року, згадує американський дослідник голоду 1932 — 1933 років Р.Конвест, відбувався бунт у селі Нововознесенськ Миколаївської області, які напали на зерновий підвал (який уже гнив під відкритим небом), і тоді їх скошили кулеметним вогнем охоронники ОДПУ.⁴²

Жителі області писали листи до редакцій газет, до ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, намагаючись привернути увагу до жахливого стану, подій на селі. Проте часто такі повідомлення

залишались без відповідей, а самих скаржників піддавали суворим репресіям.

Так, члени комуни ім. Леніна в телеграмі до редакції газети “Шлях індустрії” писали:

“ГОЛОДУЄМО!!!

Повідомляю всі Миколаївські організації, що члени комуни ім. Леніна Тернівської сільради дуже голодують, вже 4 дні, як не бачать навіть крихти хліба. Просимо Миколаївські організації звернути на це увагу та дати негайно допомогу”.

7. 03. 1933 р.

Члени комуни.⁴³

В анонімному листі до ЦК КП(б)У із Снігурівки писалось: “З самого початку ми стояли за Радянську владу і зараз не хочемо, щоб вона втрачала авторитет, але ми вже не в силах терпіти й просимо звернути увагу: у нас уже пухлі від голоду діти. Нас 284 чоловіки, щоб поодиноці нас не брали в ДПУ, ми не підписуємось”.⁴⁴

У своєму листі, датованому 12 квітня 1932 року Центральному Комітету Всесоюзної Комуністичної партії більшовиків, Мусієнко Федір з села Кумари Первомайського району писав:

“Товариші! Наряду з розвитком колгоспного руху і цілий ряд ненормальностей, які обурюють самих колгоспників і які своїми лівоопортуністичними тенденціями протиставляють маси проти Генеральної лінії партії.

Товариші! Я наведу вам цілий ряд фактів, про які ви можете переконатися через спеціальне розслідування. Товариші! Я поставлю цілий ряд запитань, на які ви повинні відповісти через пресу.

1-е питання: Чи знає Центральний Комітет ВКП(б) про факти знущання над колгоспниками і чи допустимі такі факти в Країні Рад, де влада належить робітникам і селянам, де процвітає соціалістичне будівництво, де волею робітничого класу будується п’ятирічка за 4 роки. Наприклад, в УСРР, у Любашівському

районі (нині Врадіївський район Маловрадіївської сільради, хутір Андріївка) колгоспники з'їли дохлу кобилу, до цього їх призвели злидні і голод.

2 — Чи знає ЦК ВКП(б), що в вищезазначеному районі колгоспники серед лютої зими йшли на поле шукати втрачені при зборі врожаю качани кукурудзи, щоб прохарчуватися хоч би один день.

3 — Чи знає ЦК ВКП(б), що колгоспник біля колгоспної худоби працює на сто грамах гречаного хліба цілий день.

4 — Чи знає ЦК ВКП(б), що в ряді колгоспів напередодні посівної кампанії було поставлено питання так, що насіння в колгоспі забрали, а про хліб потім будемо говорити.

5 — Чи знає ЦК ВКП(б), що в ряді зсипних пунктів хліб згнив, недивлячись на те, що в ряді колективних господарств було забрано останній центнер насіння. До чого це все ведеться? Це веде, по-перше, до злигоднів самих колгоспників, по-друге, до незадоволення радянською владою взагалі, і до комуністичної партії зокрема. Питається: до чого це веде? До цього ведуть окремі комуністи, які недооцінюють генеральної лінії партії, які своїми лівоопортуністичними тенденціями розхитують генеральну лінію партії, які грають на руку класовому ворогу, бо класовий ворог цим випадкам радий, що колгоспники пухнуть з голоду, й насправді, якщо подивитись по Любашівському району середня врожайність 20 ц з гектару, а колгоспники сидять без хліба і насіння — їдять все, чого не було написано навіть в історії.⁴⁵

Вилучення насіннєвого фонду в рахунок виконання хлібозаготівельного плану створило нову проблему. Треба було готуватись до сівби. А в 1107 колгоспах, які об'єднували 124,4 тисячі селянських господарств, було лише 12 % потрібної кількості насіння.⁴⁶

Надії на державну допомогу не було, так як ще 23 вересня 1932 року Сталін провів постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б): "Ряд місцевих організацій звертається до РНК і ЦК за насіннєвою позичкою для радгоспів і колгоспів. Оскільки

урожай цього року є задовільним, а урядом встановлено для колгоспів зменшений план державних хлібозаготівель, який повинен бути виконаний повністю, РНК і ЦК постановляють:

1. “Відхилити всі пропозиції про видачу насіннєвої позики.
2. Попередити, що в поточному році ні радгоспам, ні колгоспам насіннєвизка не буде видаватися ні для озимого, ні для ярового посіву.”⁴⁷

Вилучивши з села весь хліб, влада в умовах, коли почалася масова смертність населення від недоїдання, вчасно не організувала надання харчової допомоги голодуючим. Це була одна з найважливіших причин голодомору. Про опухлих від голоду колгоспників і одноосібників згадали лише напередодні весняної кампанії 1933 року, коли стало очевидним, що без мінімальної харчової допомоги сільським трудівникам буде просто зірвана наступна посівна кампанія.

При створенні пунктів громадського харчування спочатку керувалися тим же “класовим підходом” щодо визначення контингенту їдців. Уповноважені райкомів партії і райвиконкомів пильно сліdkували за тим, щоб продовольство потрапило лише тим, хто вже має всі ознаки помираючого.

У листі Миколаївського міськкому КП(б)У секретарям партосередків та уповноваженим міськкому щодо забезпечення в першу чергу родпунктами харчування тяжкохворих від 21 квітня 1933 року, говорилося: “Якщо на ґрунті голоду буде хоча б один смертний випадок у вашому селі, безумовно, керівний склад буде виключений з партії та відданий під суд. Крім того, вважаємо попередити, що продовольча допомога в травні буде дуже незначною і вам належить прийняти заходи до мобілізації всіх внутрішніх резервів.

Секретар Миколаївського міського партійного комітету Шульгін.”⁴⁸

Непростою виявилась проблема охорони від голодуючих дозрівлючого врожаю. В архівах є багато судових справ зі звинуваченням тих, хто хотів знайти їстівне на колгоспних

полях, а також тих, хто намагався захистити голодуючих від сталінського закону про охорону колгоспного майна.

У селі Козирка Очаківського району мати, яка посидала свою одинадцятирічну дитину зрізати колоски, була ув'язнена на 2,5 роки.⁴⁹

Бюро міськкому партії ухвалило:

“Відмітити, що за останній час факти нищення врожаю по району збільшились, особливо в артільях Балабанівської, Святотроїцької і Богоявленської сільрад. Партійна організація цих колгоспів не вжила всіх заходів, щоб не припинити розкрадання і нищення врожаю, рішуче і вчасно не реагує на окремі випадки, що мають місце, особливо останніх днів, не підносить цієї справи на принципову височінь, не організовує лютості мас проти таких фактів.

Судово-слідчі органи дуже мляво реагують на факти нищення врожаю, затягують справи розслідування.”

Під час косовиці хлібів у врожайному 1933 р. знаходили в посівах мерців. Це люди, гнані голодом, добирались до поля, м'яли колоски і їли зерно молочної стиглості і тут же помирили.

Урожай 1933 р. був рекордним. Пухлі від голоду люди, не шкодуючи себе, працювали до безтями, багато навіть ночувало у степу. Тоді на кожен трудовдень давали по 1,3 кг зерна. Всі, хто залишився живим, мав змогу їсти хліб.⁵¹

У своїх спогадах житель села Лиса Гора Первомайського району Іван Гаврилович Баташан розповідав, як селяни сприймали “нове сталінське життя”, про що свідчать прислів'я і приказки, складені в ті часи:

“Стережись, бабо, буксир іде, вповноважений веде. Буксир ходить попід хати, щоб у людей хліб забрати”.

“Буксир увесь хліб забирає, хай люд з голоду вмирає”.

“Де буксир господарює, все село почує: там і крики, і плач, і виття собаче”.

“Наш сусід уже здурів і дітей своїх поїв”.

“Лободи накришила, соломи натовкла і плециків спекла — от їжа така”.

“Сидить баба в бур’яні та рахує трудодні. Врахувала: триста день — дайте хліба хоч на день”.

“Не збирайте колоски, бо підеш у Соловки”.

“Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні”.

“Трудоднів я маю густо, та в коморі в мене пусто”.

“Нині таке життя маєм: ліг у світлиці, а встав у темниці”.⁵²

Для вільного продажу на місто Миколаїв щодня виділялося 70 тонн хліба на день, для навантаження на пароплави і наступної відправки на експорт на елеватор завозилось в листопаді 1933 року по шість тисяч тонн зерна на добу.⁵³

Репресивна в своїй основі хлібозаготівельна кампанія 1932 — 1933 років породила голодомор, за своїми наслідками тотожний геноциду. Величезні людські втрати понесла й Миколаївщина. Встановити точну кількість громадян, які загинули в ті трагічні роки, практично неможливо. По-перше, відомості про наслідки голодомору протягом десятиліть радянська влада оберігала як найважливішу державну таємницю. Ще в 1934 році всі документи про облік померлих під час голодомору 1932 — 1933 років були вилучені із органів ЗАГС та сільрад співробітниками НКВС і назавжди зникли.

Скорочення чисельності населення Миколаївщини йшло насамперед за рахунок зменшення числа жителів у сільській місцевості. За період з 1926 по 1939 роки не спостерігався навіть наймінімальніший приріст населення.

Тоталітарна система, безжалісно пограбувавши колгоспників і одноосібників в час хлібозаготівельної кампанії 1932 — 1933 років, залишила їх без належної продовольчої допомоги і тим самим прирекла селян на вимирання.

Голод був наслідком спроби здійснювати соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами. Проте примусова колективізація і накладена на колгоспи продрозкладка призвели

до глибокої деградації сільського виробництва, яка так дорого обійшлася українському народові.

Трагедія українського села була схована під покровом забуття, який тривав майже 60 років. Сьогодні ми прагнемо прочитати цю трагічну смертну історію українського народу, робимо спробу визначити міру вини тодішнього керівництва країни, керівництва республіки в цілому, і кожного зокрема. Цього вимагає правда історії, наш час.

ПРИМІТКИ:

1. В.І.Ленін. Повне зібрання творів. - Т. 44. - С. 231.
2. Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО). - Ф. І. - Оп. 1. - Спр. 553. - Арк. 17.
3. Там же. - Спр. 532. - Арк.26.
4. Там же. - Ф. 130. - Оп. 1. - Спр. 20. - Арк. 73.
5. Там же. - Спр. 504. - С. 61.
6. Там же. - Ф. 62. - С. 1-а. - Спр. 21. - Арк. 28.
7. Центральний Державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України). - Ф. 1. - Оп. 5. - Спр. 385. - Арк. 95.
8. Архів служби безпеки України по Миколаївській області. - Спр. 2169-с.
9. ЦДАВО України. - Ф. 1. - Оп. 5. - Спр. 385. - Арк. 94.
- 10.Сталін Й.В. Твори. - К, 1953. - С. 16.
- 11.Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). - Ф. 1. - Оп. 3. - Спр. 385. - Арк. 267.
- 12.ДАМО . - Ф. 1. - Спр. 554. - Арк. 202.
- 13.Там же. - Арк. 165.
- 14.Там же. - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 561. - Арк. 201.
- 15.Там же. - Спр. 541. - Арк. 62.
- 16.Там же. - Ф.Р-8. - Оп. 1. - Спр. 184. - Арк. 4.
- 17.Там же. - Арк. 21.
- 18.Там же. -Ф. 1. - Оп. 1. - Спр.625. - Арк. 24.
- 19.Там же. - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 434. - Арк. 72.
- 20.Там же. - Арк. 81.
- 21.Постанова ЦК КПУ “Про голод 1932 — 1933 років на Україні” та публікації, пов’язані з цим матеріалом. // “Комуніст України”. - 1990. - № 2.

- 22.Комуністична партія України в резолюціях та рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. - К., 1976. - Ч. 1. - С. 174.
- 23.Р.Конвест. Жнива скорботи. - К., 1993. - С. 249.
- 24.“Правда”. -1932. - 21 серпня.
- 25.ЦДАВО України. - Ф. 27. - Оп. 13. - Спр. 18. - Арк. 47.
- 26.ДАМО. - Ф. 6. - Оп. 1. - Спр. 270. - Арк. 9.
- 27.Там же. - Спр. 271. - Арк. 51.
- 28.Там же. - Спр. 266. - Арк. 48.
- 29.Там же. - Спр. 472. - Арк. 2.
- 30.33-й. Голод. Народна книга — меморіал. - К., 1993. - С.391.
- 31.Там же. - С. 416.
- 32.“Вісті ВУЦВК”. - 1932. - 27 листопада.
- 33.ЦДАВО України. - Ф. 1. - Оп. 6. - Спр. 238. - Арк. 53 - 54.
- 34.ДАМО. - Ф. 6. - Оп. 1. - Спр. 297. - Арк. 23.
- 35.Всесоюзний з'їзд колгоспників. - “Правда”. - 1933. - 21 лютого.
- 36.Минуле служить майбутньому. - Миколаїв, 1998. - С. 67.
- 37.“Голос Баштанщини”. - 1933. - 11 вересня.
- 38.“Україна”. - 1983. - № 23. - С. 23.
- 39.“Прибузький вісник”. - 1993. - 4 квітня.
- 40.“Трибуна робочого”. - 1993. - 15 вересня
- 41.“Голос Баштанщини”. - 1993. - 11 вересня
- 42.Р.Конвест. Жнива скорботи. - С. 267.
- 43.ДАМО. - Ф. 6. - Оп. 1. - Спр. 473. - Арк. 31.
- 44.Там же. - Арк. 47.
- 45.ЦДАВО України. - Ф. 539. - Оп. 10. - Спр. 1444. - Арк. 57 - 58.
- 46.Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства, Кам'янець-Подольський. - 1991. - С. 311.
- 47.“Правда”. - 1933. - 24 вересня.
- 48.ДАМО. - Ф. 6. - Оп. 1. - Спр. 117. - Арк. 49.
- 49.ЦДАВО України. - Ф. 388. - Оп. 2. - Спр. 468. - Арк. 12.
- 50.ДАМО. - Ф. 6. - Оп. 1. - Спр. 471. - Арк. 230.
51. “Голос Баштанщини”. - 1933. - 11 вересня.
- 52.33-й. Голод. Народна книга — меморіал. - С. 415.
- 53.ДАМО. - Ф. 6. - Оп. 1. - Спр. 472. - Арк. 15.